

ARXIU M I RST

La «filosofia del cor» o la recerca del que hi ha darrere les coses

Una aproximació sintètica a la biografia intel·lectual de Rafael Santos Torroella

Rafael Santos Torroella va representar un model renovat de l'ideal humanístic, però adaptat als temps moderns. Va ser un home polifacètic, cruïlla de sabers i activitats molt diversos. El que aquí es proposa és una exploració del sentit íntim d'aquesta pluralitat, alhora que es contextualitza la seva contribució.

JAUME VIDAL OLIVERAS > TEXT

>> *Rafael Santos Torroella.*
Autoretrat, 1981.
Llapis sobre paper,
31,4 x 24,5 cm.

Com una estrella de mar, que mou els seus braços en diferents direccions: és la imatge amb què Jaime Brihuega, a *El Cultural*, (*El Mundo*, 25/9/2003) va definir el model d'intel·lectual que representa Rafael Santos Torroella. Poeta, artista, crític i historiador de l'art, professor, col·leccionista, editor, gestor cultural..., va ser un humanista en el sentit més planer d'aquesta paraula. Tot i això, Santos Torroella se sentia fonamentalment un poeta. Ell parlava de la poesia com una «filosofia del cor», és a dir, com una clau per penetrar el secret de les coses, una manera d'atansar-nos –en termes emocionals– a allò que resta ocult sota la crosta... Així era el poeta, però així era també el crític d'art, l'investigador, l'artista o el professor, activitats que, interrelacionades, Santos Torroella va desenvolupar simultàniament. En aquest sentit, el seu treball, en les seves diverses facetes, va consistir a descobrir i fer accessible allò que passa desapercebut.

Però què vol dir, avui dia, ser poeta? En un món com és l'artístic, cada vegada més professionalitzat i que exigeix productivitat a l'intel·lectual, la poesia no sembla tenir-hi cabuda. Aquesta és la raó per la qual Santos Torroella va ampliar la seva activitat més enllà de l'estricta escriptura. La multiplicitat de les seves tasques responia, en certa manera, a una recerca de «funcionalitat social» per al poeta. Això significava desdoblar-se en comportaments diversos, des de l'ensenyament a la crítica o la gestió cultural, encara que totes aquestes facetes responguessin sempre a una mateixa motivació.

Més encara: Santos Torroella formava part d'una generació per a la qual la cultura té un valor ètic o moral, i això implica una responsabilitat i un compromís de l'intel·lectual amb la societat. D'aquí la seva necessitat d'intervenir i construir un espai més enllà de l'escriptura, per limitat que fos aquest espai i les conseqüències d'aquesta intervenció.

Va ser un humanista en el sentit més planer d'aquesta paraula. Tot i això, Santos Torroella se sentia fonamentalment un poeta

>> *Rafael Santos Torroella amb Salvador Dalí i René Metras a Portlligat, l'any 1948.*

La construcció d'un espai cultural

Santos Torroella s'havia format en el període de la República i des d'aleshores mantenia contactes amb els cercles culturals més inquietos del país. Alguns d'aquests contactes sorgiren espontàniament gràcies a la projecció de la seva germana, la pintora Ángeles Santos, sobretot a partir de l'impacte que causà el seu quadre *El món* al Salón de Otoño de Madrid de 1929. Aquest extraordinari succés va provocar que la casa familiar fos freqüentada per figures com Gómez de la Serna, Giménez Caballero, Ricardo Baroja, Jorge Guillén, Cossío... Totes aquestes personalitats serviren d'estímul al jove escriptor. A més, van ser importants en la seva formació els freqüents canvis de residència de la família, que li van servir per entrar en contacte amb els diferents cercles culturals de la geografia espanyola; o també els seus anys universitaris a Valladolid i, després, l'experiència de Barcelona. Tot i això, hi havia en aquesta xarxa d'influències un baix continu: l'escriptura. Més encara, en aquest període de la preguerra es van definir les seves referències intel·lectuals: Generació del 27, surrealisme, Salvador Dalí...

Però tot aquest itinerari va ser truncat per la dolorosa experiència de la Guerra

Civil. Santos Torroella s'hi va implicar des del bàndol republicà. Hi ha una dimensió dramàtica en aquells intel·lectuals que foren derrotats: el seu no va ser tan sols un fracàs polític, sinó també cultural. La victòria franquista es va convertir en una mena de negació dels ideals il·lustrats que –potser ingènuament, però amb molt d'entusiasme– havien defensat. La postguerra es va mostrar com una mena de terra cremada, un espai buit i desarticulat que, malgrat tot, calia reconstruir.

En aquest difícil context, Santos Torroella hi va exercir un paper clau. El seu mèrit consisteix a haver protagonitzat els primers passos vers la normalització cultural. Algunes d'aquestes iniciatives van ser un cop d'audàcia, i altres van tenir el suport institucional dels sectors més oberturistes del Règim, aspectes que no podem aprofundir en aquest article. Sí que interessa assenyalar, però, que entre el final dels anys quaranta i el principi dels cinquanta, Santos Torroella va ser responsable de tota una sèrie de capítols que marcaren la vida cultural espanyola: l'Editorial Còcalto, l'Escuela de Altamira, la Triennial de Milà i els Congresos de Poesía.

Al principi, Santos Torroella intenta professionalitzar-se com a escriptor, un

>> *Anna Maria Dalí i Rafael Santos Torroella a Cadaqués, l'any 1948.*

Hi ha una dimensió dramàtica en aquells intel·lectuals que foren derrotats a la guerra: el seu no va ser tan sols un fracàs polític, sinó també cultural

projecte que, en el context de la postguerra, esdevé impossible. Fou aleshores que va iniciar l'aventura editorial de Cobalto, que tantes conseqüències va tenir. Sota el segell Cobalto –editorial fundada, juntament amb Josep Maria Junoy, el 1947–, s'editaren el primer estudi sobre el surrealisme (1948), les monografies pioneres sobre Salvador Dalí (1948) i Joan Miró (1949) o el primer llibre sobre García Lorca (1950) després de la Guerra Civil. No cal dir que, en el context del primer franquisme, el fet de dedicar-se a l'art d'avantguarda o editar en català –com fou el cas del llibre *Em va fer Joan Brossa* (1951)–, a part d'arriscat, no s'identificava precisament amb la cultura oficial. D'altra banda, en un clima d'atonía cultural com el d'aquells anys, l'Editorial Cobalto es va convertir –i això és molt important– en una plataforma de dinamització cultural que va atreure i aglutinar al seu entorn els sectors més inquietos. Efectivament, episodi aïllat i excepcional a l'època, l'editorial de Santos Torroella va ser l'origen d'iniciatives i associacions, com la publicació *Cobalto 49* o el Club 49, que van continuar amb el compromís de promoure la cultura d'innovació.

Un primer episodi vinculat a l'Editorial Cobalto va ser l'Escuela de Altamira, que, com és sabut, va consistir en uns encontres

d'intel·lectuals i artistes realitzats a Santillana del Mar entre 1949 i 1950. Promoguts per l'artista Mathias Goeritz, en sintonia amb Santos Torroella, van significar els primers debats públics –i amb suport institucional– en què es tractà la problemàtica de l'art contemporani i en què van participar sectors i generacions molt diversos implicats en l'avantguarda. Un episodi com aquest hauria estat impossible sense l'Editorial Cobalto. En aquest sentit, la correspondència entre Goeritz i Santos Torroella no deixa dubtes sobre el paper central d'aquest últim en la ideació i gestació de l'Escuela de Altamira.

Un altre capítol lligat a Cobalto va ser la IX Triennial de Milà (1951). Juntament amb l'arquitecte José Antonio Coderch, amb qui mantingué des d'aleshores una particular amistat, Santos Torroella va ser responsable del pavelló espanyol en aquest certamen internacional. El pavelló, que interrelacionava l'art popular i l'art romànic amb l'art d'avantguarda –molt en sintonia amb les inquietuds del moment– i que es presentava amb un disseny molt acurat, va significar una fita en la història de la participació espanyola. D'una part, era la primera vegada que s'exposava art d'avantguarda a l'exterior, i de l'altra, el pavelló va obtenir, per primer cop, una distinció especial en un certamen d'aquest tipus.

Ara bé, un dels episodis més significatius de la postguerra van ser els Congressos de Poesía celebrats en 1952, 1953 i 1954, la iniciativa i l'organització dels quals correspon a Santos Torroella (per aprofundir sobre aquest tema, vegeu Jordi Amat, *Las voces del diálogo. Poesía y política en el medio siglo*). La seva significació rau en el fet que va ser el primer punt d'encontre entre intel·lectuals espanyols i catalans després de la Guerra Civil. Dit d'una altra manera, els congressos significaren el reconeixement de les anomenades *llengües regionals* en l'encara difícil context del primer franquisme. A ningú se li escapa que en els congressos, igual que en l'Escuela de Altamira o en la Triennial de Milà, hi havia una dimensió política. Tot i això, cal observar les activitats de Santos Torroella com una aposta per la cultura en un sentit més ampli, des d'una perspectiva humanista, és a dir, per la cultura com a valor moral, com un espai de llibertat i de trobada.

>> **Rafael Santos Torroella i Benjamin Peret asseguts al sofà de casa del primer, i amb el quadre d'Ángeles Santos Torroella *La nena morta* (1930), que encara avui presideix el saló.**

ARXIU M.I. RST

Sota el segell Cobalto es van editar les primeres monografies sobre Salvador Dalí (1948), Joan Miró (1949) o García Lorca (1950) després de la Guerra Civil

El crític i l'historiador de l'art

Al marge de la seva activitat com a gestor, des dels anys 60 i fins als 90 Santos Torroella va desenvolupar una tasca molt important com a crític i historiador de l'art, activitat que, com la poesia, per a ell significava sobretot la voluntat de penetrar el secret de les coses. Es tracta, en definitiva, de la seva «filosofia del cor».

Com a crític, Santos Torroella és, juntament amb Juan Eduardo Cirlot i Alexandre Cirici, una de les plomes més importants de la segona meitat del segle xx. Francesc Fontbona (*Butlletí* de la RACBA, xvi, Barcelona, 2002) explica que Santos Torroella va ser, sobretot, un creador d'opinió i que, llegits avui, els seus articles guanyen amb el pas del temps; i això perquè el seu criteri, molt personal, no estava subjecte a les modes ni a les posicions dogmàtiques i polítiques de l'època. Amb un profund coneixement de l'art contemporani, s'interessava igualment per l'art de recerca i per altres manifestacions, amb un criteri molt ampli, comprensiu i independent. Un altre aspecte que distingia les seves cròniques era la documentació i la informació inèdita, tret que fa que, sovint, la seva activitat com a crític se solapi amb la d'historiador. Les seves crítiques eren alguna cosa més que una aproximació impressionista al fet estètic.

Un altre element a tenir en compte en relació amb la seva tasca com a crític és, com apunta Francesc Fontbona, les relacions molt estretes que va mantenir amb artistes com Joan Hernández Pijuan, Xavier Corberó, Antoni Tàpies... Més encara, com a professor de l'Escola de Belles Arts de Sant Jordi exercí una tasca orientadora sobre els joves artistes, en particular la generació dels Artigau, Arranz Bravo, Bartolozzi, Llimós, Gerard Sala, Serra de Rivera... que representaven una alternativa a l'informalisme.

Goya, Picabia, Gargallo, Miró, Néstor i, molt especialment, Dalí interessaren al Santos Torroella historiador. Sobre ells va escriure extensament, i va aportar nous horitzons. Ara bé, de la mateixa manera que com a gestor va haver de construir el seu propi espai cultural, també com a historiador Santos Torroella hagué d'«inventar-se» i renovar la disciplina de la història de l'art a partir del no-res. En certa ocasió va manifestar que per a la seva generació ha-

ARXIU M.I.R.S.T.

via estat molt important el coneixement de Wölfflin, els *Conceptos fundamentales de la historia del arte* del qual es van difondre a Espanya cap als anys vint. Els anàlisis formals de Wölfflin –explicava Santos– aportaven pautes a les quals es podia agafar l'historiador, basant-se en els conceptes d'estil i forma. Però amb això estava manifestant, al mateix temps, la precarietat d'instruments de l'historiador de l'art per adreçar-se a l'art contemporani. Wölfflin representa la visualitat, és a dir, l'art com a pura forma. Tot i la seva contribució, resulta insuficient per atansar-se a determinats tipus d'art contemporani. És per aquesta raó que Santos Torroella va haver d'elaborar un mètode personal i una manera de fer pròpia per a l'estudi de l'art.

Ell mateix explicava que es va apropar a Salvador Dalí perquè en aquest hi havia unes imatges estranyes, terriblement inquietants i hermètiques, que l'obsessionaven. Però com interpretar-les? Aquí l'anàlisi formal resultava insuficient. Amb una sòlida formació acadèmica, Santos Torroella s'adreça a la imatge a partir de fons documentals que fan parlar la pintura muda. Val a dir que, des de la fundació moderna de la disciplina, l'historiador de l'art sempre

>> *Rafael Santos Torroella, Antoni Tàpies, Rafael Alberti i l'impressor revisant les proves de llibre Retornos, a casa del primer, el 12 de maig de 1977.*

Com a crític, Santos Torroella és, juntament amb Juan Eduardo Cirlot i Alexandre Cirici, una de les plomes més importants de la segona meitat del segle xx

ha treballat sobre documents i textos. Però quan Santos Torroella començà la seva trajectòria, en l'àmbit de l'art contemporani no hi havia altra cosa –o poc més– que les anàlisis visuals de Wölfflin. Ell va haver de bastir un corpus documental fins aleshores inexistent: aquesta és una de les seves contribucions a la història de l'art contemporani. La seva valuosa biblioteca-arxiu, que aplegava llibres, revistes, correspondència i altra documentació, ampliada constantment, tenia una raó de ser: responia a la necessitat de disposar d'uns instruments de treball. El document és l'eina que ha de permetre escrutar l'obra d'art. En aquest sentit, una de les seves aportacions a la recerca històrica van ser els seus epistolaris, rigorosament anotats i ordenats: el de Salvador Dalí a J. V. Foix, el de Dalí a García Lorca, el de Dalí a Pepín Bello, el de René Crevel a Gala, el de Francis Picabia a Josep Dalmau, el de Joan Miró a Josep Dalmau... Aquests epistolaris van ser el punt de partida per a una aproximació inèdita a certs aspectes de l'univers Dalí i de l'art contemporani. Es tracta d'una mena de clau per penetrar el secret de les coses.

Aquesta fascinació pel document no es reduïa a un simple positivisme. José Francisco Yvars, al seu article del catàleg de l'exposició *Rafael Santos Torroella. En los márgenes de la poesía y el arte* (Residencia de Estudiantes y Círculo de Bellas Artes, Madrid, 2003), resumeix així la talla polièdrica de Santos Torroella: «Les arrels de la seva

personalitat intel·lectual les endevinem ràpidament: una cultura essencial, sense limitacions doctrinàries, sense la beateria del mètode ni l'obstinació d'un sistema totalitzador; una documentació escrupolosa i exhaustiva en la mesura del possible, però entesa des d'un punt de vista radial, atent a l'espectre de la dada artística, i una admirable agudesa interpretativa al servei de la curiositat».

Ja s'ha dit abans que Santos Torroella s'interessà per Joan Miró. No podia ser d'altra manera: com apunta Yvars, l'artista català era un «desafiament de poesia visual que no podia deixar indiferent a Santos». Igualment s'interessà per Dalí, l'altre gran referent de la modernitat, del qual Santos passa per ser un dels grans especialistes mundials. Dalí, una mena de laberint infinit, era un repte encara més difícil, al qual Santos s'enfrontà amb un sòlid corpus documental elaborat per ell mateix i un coneixement profund de la literatura freudiana. *La miel es más dulce que la sangre* (1984), un dels seus llibres més significatius, és una aventura que consisteix en l'anàlisi d'un motiu iconogràfic, la mà, que es desplega en multitud de direccions. En tot cas, és un exemple d'aquella dita de G. K. Chesterton –ell mateix crític d'art abans que escriptor– segons la qual el crític és el detectiu que va seguint i interpretant les pistes per arribar al criminal, que és l'artista.

Jaume Vidal Oliveras és crític i historiador de l'art.

>> *El mosso d'espases de Mario Cabré, Joan Miró i Rafael Santos Torroella, darrere una barrera de la Monumental de Barcelona, l'any 1950.*

Una de les seves aportacions van ser els epistolaris, rigorosament anotats i ordenats: el de Dalí a J. V. Foix, el de Dalí a García Lorca, el de Dalí a Pepín Bello